

СОЦИАЛНИ, ПРАВСТВЕНИ И ЕСТЕТИЧЕСКИ ЦЕННОСТИ НА БЪЛГАРИНА В ЙОВКОВИЯ СВЯТ

(Нравствената и естетическа философия на Йовков
в циклите „Песента на колелетата“ и „Вечери
в Антимовския хан“)

Теодора Вълва

Медицински университет – Плевен (България)

Teodora Valova

(Medical University – Pleven (Bulgaria))

Teodora Valova. SOCIAL, MORAL AND AESTHETIC VALUES OF THE BULGARIAN CHARACTER IN YOVKOV'S WORLD

(Yovkov's moral and aesthetic philosophy in his cycles "Song of the wheels" and "Evenings in Antim's tavern")

Abstract. The subject-matter of the analysis in this article is the moral and aesthetic philosophy of the great Bulgarian humanist Yordan Yovkov. The objective is to find out how the author, through the literary characters in his short stories "Song of the Wheels", "On the Wire" and "Last Joy", finds a brilliant and masterly way towards the universal spiritual values by means of the national mindset. In the spirit of Yovkov's aesthetics and his most cherished dream for a harmonious human community based on the principles of the good, beauty and love, the author makes an effort to scrutinize the psychology and the spiritual makeup of his literary characters Moganina, Drugoseleca, Salie Yashar and the eccentric Lyuckan. Based on this one can easily come to the artistic generalizations of the moral and aesthetic messages of the author who strongly believes that the world could become better and more equitable when every single individual strives to become a better and more equitable person. Even today Yovkov's wise rendition of the question "How should one live?" sounds contemporary and is absolutely necessary for us: in his views, the meaning of life is to do good, to create beauty in all its forms, to strive for harmony deep within our own self and with the people around us as well as with Nature. The study purposefully leads to the conclusion that Yovkov's characters are eternal with their ability for empathy and the way

in which they understand the meaning of their existence as well as their creative attitude towards labour and the ability to love dedicatedly, until death, with their explicit renunciation of war “being the greatest disaster on Earth” and with their capability for moral rebirth.

Keywords: Yordan Yovkov, ethics, aesthetics, values, philosophical messages, national and universal

Теодора Вълва. СОЦИАЛНИ, НРАВСТВЕНИ И ЕСТЕТИЧЕСКИ ЦЕННОСТИ НА БЪЛГАРИНА В ЙОВКОВИЯ СВЯТ

(Нравствената и естетическа философия на Йовков в циклите „Песента на козелетата“ и „Вечери в Антимовския хан“)

Резюме. Обект на анализ в настоящата статия е нравствената и естетическа философия на Йордан Йовков. Целта е да се потърси как творецът, чрез своите герои в разказите „Песента на козелетата“, „По жицата“, „Другоселец“ и „Последна радост“, талантливо намира пътя към общочовешките духовни ценности през националното. В духа на Йовковата естетика и неговата съкровена мечта за хармонична човешка общност, изградена на принципите върху доброто, красотата и любовта, се прави опит да се надникне в психологията и душевността на Моканина, на другоселеца, на Сали Яшар, на чудака Люцкан. Въз основа на това се достига до художествени обобщения за етичните и естетическите послания на писателя, който горещо вярва, че светът ще стане по-добър и справедлив, когато всеки отделен човек се стреми да бъде по-добър и справедлив. И днес Йовковите мъдри тълкувания на въпроса как да живее човек, са ни нужни и звучат съвременно: смисълът на живота, според него, е да правим добро, да създаваме красота във всичките ѝ форми, да се стремим към хармония вътре в себе си, с хората около нас, с природата. Изследването води целенасочено към извода, че Йовковите герои са непреходни със своята способност за емпатия, с начина, по който разбират смисъла на съществуването си, с творческото си отношение към труда, със способността си да обичат всеотдайно, до смърт, с категоричното отрицание на войната като „най-голямото бедствие на земята“ и с чудната си способност да се преродят нравствено.

Ключови думи: Йовков, етика, естетика, ценности, философски послания, национално и общочовешко

*С мъки, с нещастия е пълен тоя свят, но все пак има нещо, което е хубаво,
което стои над всичко друго – любовта между хората.
„Песента на козелетата“, Й. Йовков*

Епохата, в която живее и твори Йордан Йовков, съпада с периода между двете световни войни. В литературното и културното българско пространство през 20-те – 40-те години на XX век избухват различни художествени направления. Тяхната поява и развитие са отражение на разочарованието след войните, в резултат от които националният идеал остава неосъществен. В конкретното историческо време – военно и следвоенно, особено чувствителни към драматичните промени, мнозина писатели се сблъскват с колосални-

те размествания на естетическите парадигми в традиционния свят. Търсейки естетико-идеологическия „отговор“ на кризата, породена от Първата световна война, те се стремят да създадат нови художествени системи.

Съдбата на Йовков е симптоматична за противоречивото време между двете световни войни. Животът му е изпълнен с трагизъм, породен от сблъсъка между идеалите му за красота, хармония, справедливост, от една страна, и грубата реалност, от друга. Важно място в творческото му оформяне изиграва участието му в литературното списание „Звено“, редом с Димитър Подвързачов, Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Георги Райчев, Константин Константинов и др. Битието му е твърде сиво, но вътрешният му духовен свят е сложен, философски и богат. Дълбок отпечатък върху живота и творчеството му оставя чудната Жеравна – родното място на писателя, както и хората от безкрайната шир на Добруджа, където Йовков учителства и живее повече от десет години. Там той среща бъдещата си съпруга – Деспина Колева – швейцарска възпитаничка (срв. Веселинов, 2009: 40), която е негова житейска и духовна спътница.

Най-добрите си произведения творецът създава между двете световни войни. Участва като военен кореспондент в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Особено драматичен спомен у него оставят битките при Одрин и Чаталджа. Така се ражда неговата забележителна военна проза.

Ако Вазов поставя акцента в творчеството си преди всичко върху националното, а Елин Пелин – върху социалното, Йовков, без да изменя на националната и социалната определеност на героите си, подчертано премества акцента преди всичко върху човешкото, нравствено-психологическото и естетическото съдържание. В духа на българската класическа литературна традиция той винаги търси пътя към общочовешкото, универсалното през националното. Важна роля в творчеството му играе фактът, че рисува добре – един от любимите му предмети е бил именно рисуването. Мечтае да се запише в Рисувателното училище в София (сегашната Художествена академия). Талантливият младеж не е могъл да стане художник, но в писателската му дейност по-късно се забелязва погледът на художника: силна зрителна памет, наблюдателност за детайлите, способност да възпроизвежда минали представи, спомени и да придава зрителна експресия на картините, които рисува със словото си.

Йовков е творец с богата ерудиция, познава световната литературна класика, като се започне от древния историк Тацит и се стигне до руски и френски класици. По човешки го вълнуват героите на Гогол, Тургенев, Чехов. Най-голямата му обич е Лев Толстой. Особено ярка следа върху творчеството на Йовков оставя Фьодор Достоевски с неговия принцип „да търси човека и звяра“.

Естетиката на Йовков не е свързана с определен социално-политически модел. Той мечтае по-скоро за една хармонична човешка общност, изградена върху принципите **Добро, Красота и Любов**. Творецът искрено вярва, че щом всяка отделна личност стане по-добра и цялото общество ще бъде по-добро.

За писателя доброто е естетично, красивото е етично. Така той се доближава до философските възгледи на древните гърци, които използвали една дума за означаване на добро и красиво – калокагатос. Йовковата поетика напомня сякаш и песните на латиноамериканските рибари – езикът му може да бъде наречен „чувствомислещ“. Художественият метод на твореца е смесица от реализъм и романтизъм (сборника „Старопланински легенди“).

В своите разкази писателят дава мъдри отговори на екзистенциалния въпрос как да живее човек – като твори добро, като създава красота и хармония във всичките им проявления (в природата, в човешките взаимоотношения и в обществото). Йовковите герои са прекрасни и безсмъртни: с благородството си да съпреживяват чуждата болка като своя; с начина, по който разрешават въпроса за смисъла на живота; с творческото си отношение към труда; със способността си да обичат всеотдайно, понякога до смърт; с чисто човешкото отрицание на войната и със силата да победят злото чрез добро, да се преродят нравствено.

Нравствено-естетическата философия на Йовков се базира най-вече на способността на човека за емпатия – умението да установява духовен контакт, да съпреживява, да внушава обич, нежност, надежда.

Той дискретно наблюдава и следи скритите душевни движения и реакции. Така повествованието се насища с особен, по йовковски мек и деликатен психологически реализъм. В разказа „По жицата“ („Вечери в Антимовския хан“) през погледа на Моканина писателят изгражда представата за останалите действащи лица.

Един поглед към селянина, отбил се от пътя си, идващ към него на поляната, е достатъчен за Моканина да направи върнатата си преценка „... че е сиромаш и като че ли сиромаш се е родил“. Майсторски писателят наслаждава в портретната характеристика на Гунчо художествените детайли на бедността: „поясът му оръфан, потурите – също. Беше бос“. От пръв поглед, чрез ярък художествен контраст, творецът изтъква противоречието между ръста на селянина и душевното му състояние. Високата, едра снага обикновено е белег за сила и увереност, но при Гунчо доминира усещането за непохватност и безпомощност. Впечатлението за ръста („висок, едър човек беше“, „човек планина“) явно противопостави на душевната му несигурност: „Моканина разбра, че е от ония хора, дето и на мравка път струват“. Доловено е не само нарушеното душевно равновесие, но и дълбоката, скрита причина за него – „гони го някаква беда“ (майсторско олицетворение). Ярکو средство за индивидуализация на героя е речта му – писателят подсказва, че тя е наситена с мъчителни паузи, недоизказвания, изреченията му са накъсани. Народният произход на Гунчо личи и в лексиката, която използва: „зачама“, „момичка“. Писателят талантливо допълва портрета на отчаяния баща с невербални средства – мимиките и жестовете му: „Погледът му блуждаеше“, „Затегли без нужда мустаците си“.

Друг поглед на Моканина към спрялата каручка е достатъчен, за да забележи символите на потискано страдание: той вижда отпуснатите краища на ръченика на майката и безсилно положената глава на болното момиче върху черните селски възглавници: „Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкова жегата, колкото нещо друго“. Моканина забелязва и важни детайли от портрета на момичето – Йовков умело подказва, че дебнешката го смърт е поставила своя мрачен отпечатък върху него: „изпод завивката личеше снагата му, стопена от болестта, лицето му беше като восък“. Но авторът подчертава и негаснешката жажда за живот – очите на девойката са „още светли, още млади и усмихнати“.

Това, което вижда Моканина, го покъртва дълбоко и той от случаен слушател израства в непосредствен участник в драмата на семейството. Затова изрича и своята благородна лъжа, повторена три пъти като заклинание: „Ще я видиш и ти.... Ще я видиш, аз ти казвам, че ще я видиш“. Тези думи са отправени директно към Нонка, но Моканина трикратно повтаря лъжата си и към другите, за да утвърди вярата в Чудото – естетическа ценност.

Дискретно Йовков подказва и социалните причини за трагизма на семейството: „Не ни траят децата“, както и моминската мъка на Нонка: „Те, днешните ергени, все богати моми търсят“.

Разбира се, родителите си обясняват трагизма в семейството по примитивен, народен маниер – с образа на змията, свила се върху гърдите на девойката. С него Йовков внася християнски, библейски мотив – змията е символ на злото, бедата, изкушението, на сатанинското начало. Но Нонка няма никаква вина, за разлика от библейската Ева. Затова и гневът на Бога е неоснователен. Бедата я сполетява в абсолютно безпомощно състояние – в съня ѝ. Този факт още повече засилва трагичния смисъл на нейната участ. Писателят често си служи с християнски мотиви в творчеството си. Макар и подлагани на критическо преосмисляне през годините от различни автори по отношение на библейската образност, „възможно е да се каже, че все пак християнският религиозен дискурс оказва по-силно и най-осъзнато влияние върху мисленето на текста-Йовков, през него нахлува библейската образност, свързана и с Новия, и със Стария завет“ (Кирова, 2001). Според същия автор „текстът-Йовков е компилативен и еkleктичен по отношение на своето митологично познание. Той свързва доста свободно символи и мотиви от различни митологични системи, докато в същото време обединява разликите около няколко основни ядра парадигми, които влизат в обмен между тези системи“. По-нататък М. Кирова категорично подчертава, че „Текстът-Йовков с чиста съвест заема чужди образи, мотиви и сюжетни модели – веднага, щом ги усети като легитимни носители на някаква важна за него идея с митологичен характер“ (пак там). Направените заключения представляват една различна, модерна гледна точка към Йовковите текстове. Важно е да отбележим, че с изключителния си

усет на разказвач, писателят създава свой свят. В него, влизайки в ролята на демиург, давайки имена на нещата и разполагайки ги в координатната система на новата вселена, ги прави по-близки. По този начин извършва опознаване на хаоса и го подрежда в космос, превръщайки го в подреден хаос.

Картината на поляната и пътя, по който Гунчо идва и отново заминава да търси бялата лястовица, е като в импресионистично платно. Откроява се името на селото „Надежда“, което поражда асоциацията – от надеждата са тръгнали, подир надеждата вървят. Тези два пространствени символа – пътят и полето, са свързани със съдбите на самите герои: Моканина е овчар – неговият свят е полето. А пътят е метафора за вечния стремеж към надеждата за народа ни, един от чиито представители е Гунчо.

Времето, както и мястото не са конкретизирани. Само чрез един художествен детайл „запладени“ (за овцете) се досещаме, че е пладне, а за лятото – по белега „сред жегата пишеше жетвар“. Така писателят умело подсказва, че сякаш времето е спряло в този върховен миг на човешко отчаяние. Думите на Моканина, с които сам иска да убеди себе си в съществуването на Чудото, както и повторението му „Все по теля, все по теля!“ създават усещането за повторемостта на злото. След зловещото докосване на змията, символ на злото, остава единствено надеждата за спасение в друг един символ – птицата. Бялата лястовичка е мит, легенда. Тя недвусмислено символизира красотата, доброто, щастието. Този смисъл се допълва и от белия ѝ цвят. С този образ откриваме забележителна близост между Йовков и Елин Пелин. В разказа „Мечтатели“ чичо Горан мечтае да открие бялата кукувица, с която да намери доброто и щастието за себе си и за всички страдащи.

Забележителен е финалът на „По жицата“ – трагичният вопъл на Моканина „Боже, колко мъка има по тоя свят, Боже!“ е ярък израз на действияния йовковски хуманизъм. Като въздишка се изтръгват тези думи от състрадателната душа на Моканина.

Със силата на човешката емпатия Йовков ни среща и във вълнуващия си разказ „Другоселец“. В него писателят вплита и друг социален мотив – за селската сиромашия – истинската причина за толкова човешки беди, за тъжната несигурност в съдбата на социално онеправданите. И тук, както в „По жицата“, Йовков си служи с един характерен повествователен маниер – майсторско редуване на случки и картини. Даже картините често са най-силният момент, истинската кулминация на разказа – така е и във финала на „Другоселец“.

Случката е съвсем непретенциозна, но тя дава възможност на големия художник на словото да разкрие непреходни черти от българската душевност. С необичайна за него елинпелиновска острота тук Йовков прокарва през общата селска психика и една рязка социална граница. От една страна, той изтъква дребнавото коравосърдечие на стария селски лихвар към несретника другоселец, а от друга – сърдечната чувствителност на бедния каменар Торашко. С

неговия пиянски разнежен, но искрен, спонтанен порив, именно той събужда и човешките, и социалните чувства на другите селяни: „Ох, братко, братко! От тебе ли намериха да искат пари, братко!“.

Началото на обрата в поведението на селяните към другоселеца настъпва още при вида на вехтата, сиромашка кесия, от която другоселецът с разтреперани ръце изважда една сгъната на четири дребна банкнота. Тя събужда чувството на състрадание у тях, желанието да помогнат на болното конче. Неволният паралел, който правят между него и стопанина му, също подсилва емпатията им: „Какъвто беше стопанинът, такава беше и стоката му!“. Изследователката на майсторите на българския разказ Искра Панова с право отбелязва, че ако авторът беше Елин Пелин, този разказ щеше да свърши именно тук – със събуждането на човешкото съчувствие и бедняшката солидарност у селяните. Но при Йовков „главното започва от тук нататък“ и основната тема се разгръща истински не в динамиката на фабулното действие, а в статиката на финалната картина. Именно тази безкрайна мъка и безпомощност на социално онеправданите започва да надхвърля измеренията на бита и да придобива мащабите на звездите и нощта: „Той клекна до падналия кон... Гледаше го едно око голямо, препълнено с мъка, и вътре в него светеха лъчите на звездите“. Йовков внушава по този начин песимистичната си идея, че в мъката си и нещастieto си човек остава сам. Често авторът не прави изводи и обобщения от случките и събитията, не се намесва пряко в тях, а оставя читателят сам да прави своите изводи за морала и духа на епохата. Читателят остава с усещането, че авторът по-скоро предоставя тълкуването им на аудиторията. Писателят посочва проблемите, без да търси решение и да показва изхода от тях, без да дава готови отговори. А да сложиш пръст в раната – никак не е малко. И ако в „По жицата“ идейно-емоционалният акцент е поставен върху съпричастието и човешкото състрадание към чуждата драма, то в разказа „Другоселец“ той е върху безнадеждността на земната участ. Разкрита е ненарушимата амбивалентност на света. Доброто и злото, мъката и надеждата са неотменно свързани в човешкото битие и само вярата и упованието в неизбежния им кръговрат може да крепи човека. Времето, в което е първата публикация на „Другоселец“ (1927), съвпада с излизането на „Време и битие“ на Хайдегер. И ако немският учен търси и изгражда философски израз на проблемите на човешкото съществуване в плана на крайната абстрактност, то българинът Йордан Йовков претворява тези проблеми в полето на художествената конкретност, на художествената предметеност. Изграждайки модел на битието, на съществуващото чрез внушенията за определен социален ареал, Йовков осъществява проекция на хармонична двойственост в противостоещото *индивид–общество*. Човешката грижа и човешката самота са разкрити и обобщени чрез противопоставянето в различни нива на разказа – време, пространство, герои, диалог, стилистика, фразеология и т.н.

Освен на социалната тематика, естетът Йовков отделя специално внимание на красотата, особено на женските образи: „Няма по-голям дар от хубостта“ е един от ярките мотиви в разказа „Песента на колелетата“, а и в цялото му творчество. Незабравими са героините, които пресъздава писателят. Пръв в българската литература – подчертава литературоведът Сарандев – „разкрива диалектиката на красотата – като сила, в която се срещат създанието с разрухата, животът със смъртта, щастието със скръбта... Йовков издига женската хубост в езически култ... Греховни или добродетелни, носещи гибел или съзидание, те са белязани с хубост, поставяща ги над другите...“ (Атанасова, Митева, 2013: 14)

Той много прецизно подбира образите им. Те са носителки на физическа, но и духовна красота. Жените преобразяват света на мъжете. Красивата и палава Шакире от „Песента на колелетата“ променя атмосферата в бащиния си дом и събужда в него доброто. Кафявите очи на Пауна („Индже“) смекчават сърцето на разбойника. Прелъстителна е циганската хубост на Божура от едноименния разказ. Неустоима женска лъст струи от Сарандовица („Вечери в Антимовския хан“). Очарователна е Рада от разказа „Шибил“: „чудновата бърканица от жена, дете и дявол“. Порочна е гибелната красота на Женда и Албена. Йовков издига в култ красотата. Той даже стига до еретическата мисъл, че красотата стои над закона, тя е неподсъдна – за Албена писателят обобщава: „Грешна беше тази жена, ама беше хубава“. Неслучайно старецът ще проплаче, когато отвеждат арестуваната Албена: „Какво е селото без Албена?“.

Авторът търси етичност даже в човешката слабост, даже в човешкото несъвършенство. Красотата на Албена и магичното ѝ въздействие върху околните е феномен, инспириран преди всичко от потребностите на колективната човешка способност да се възприемат и оценяват явленията и процесите в действителността естетически. Изборът на Албена за обект на всеобщо обожание има своите реални основания – физическата привлекателност, веселостта ѝ, заразителният смях, свободата ѝ на общуване. Оттук до съдбоносната греховна стъпка обаче е въпрос само на време... И ужасното се случва.

Авторът изгражда образа през призмата на християнския мотив – събитията в разказа се разиграват в дните на Страстната седмица – дните на мъките Христови. Това обстоятелство е от особено значение, то е нещо като нравствен климат, своеобразно мерило за поведението и постъпките на всички останали персонажи. Чрез образа на героинята – сбор от красота, невинност, съблазън, грях и смирение, Йовков поставя вечния въпрос за красотата, греха и разкаянието, съдбовно свързани, както и темата за дързостта да бъдем различни и порива да намерим себе си извън мярката на „общественото мнение“.

Йовковите герои са красиви преди всичко със своето отношение към труда – не изнурителния труд на Елин-Пелиновите селяни, а творческия, съзидателния, който носи нравствено и естетическо удовлетворение на човека.

Своеобразен брат мъдрец на автора е Сали Яшар от разказа „Песента на колелетата“. Героите на Йовков неслучайно са наднационални: българи, цигани, турци, българомохамедани, власи, което е доказателство, че писателят достига до универсални обобщения за философията на човешката природа. Затова и творбите му са преведени на десетки езици и са непреходни.

В разказа „Песента на колелетата“ творецът осъществява своята съкровена идея за любовта между хората като най-красивото чувство и за творческия труд като най-висша човешка добродетел. В увлекателното повествование се преплитат две сюжетни линии. Първата е основна, почти безфабулна – психологически и задълбочено Йовков проследява преживяванията и размислите на стария майстор на каруци и неговия копнеж да намери смисъла на своя злязващ вече живот. Втората линия е по-динамична, но по-бегло шрихирана – романтичните отношения между дъщерята на майстора Шакире и Джапар.

Неслучайно, първата дума, с която започва разказът е „слава“, а последната – „съзвучие“. И двете са абстрактни съществителни. „Слава“ свързваме с почетна известност, призвание. „Съзвучие“ е дума от музикалния регистър и в речника се определя като „хармонично съчетание на няколко тона или звука“. Това една от ключовите думи в Йовковото творчество, редом с „песен“, „мелодия“, „хармония“. В разказа „Песента на колелетата“ тези две думи – „слава“ и „съзвучие“, се превръщат в своеобразни семантични кодове, които начеват и заключават пътя за решаване на нравствения проблем на героя. Разказът тръгва от славата, от пътя на издигане на Сали Яшар „по Божията воля“ над другите майстори.

Много специфично е отношението на майстора към труда. Йовков подчертава, че той приключва работа в час, твърде ранен за другите майстори: „малко преди да залезе слънцето“. След този час Сали сякаш се пренася другаде, заживява нов живот: „бърза да си отиде, без за да си почине, а за да остане сам със себе си“. Почивката на Сали Яшар прилича на труда му. Това не е убийственият труд на Яворовия лирически герой от стихотворението „На нивата“, ослепял за Божията хубост, или патологичната страст в труда на Божан от повестта „Гераците“ на Елин Пелин. У майстора на каруци има някакво достолепие и спокойствие, което личи от походката му, когато се прибира у дома. Ала му липсва радостта....

Почивката на Сали Яшар е по-скоро съзерцание на света, с очите на естет той се наслаждава на красивия залез на слънцето – в това се оглежда неговата философска нагласа към света. В живота му се е случило трагично нещастие – смъртта на първата му жена и двамата му синове – „два сокола“, но това не го озлобява. Изпитанието само потвърждава стоицизма и благородството на характера му. Страданието го е самовгълбило още повече, но той е успял да съхрани благодтта и добрината си. Йовков подсказва в подтекста близостта на героя с библейския Йов (отново християнски мотив).

У Сали Яшар Йовков подчертава нещо типично за цяла категория свои герои – стремеж към добротворчество. Възниква обаче екзистенциалният въпрос: какъв „себап“ да направи – това терзае постоянно стария майстор – чешма, мост..., с което да го запомнят хората.

Йовков си служи с майсторски сюжетен ход – болестта на майстора, която противостои на първоначалната здравина и сила, които лъхат от него. Така писателят припомня философската идея, че пред лицето на болестта и смъртта човек оценява и осмисля живота си по-добре. Дълъг е пътят на „проглеждането“ на Сали Яшар, който тънкият психолог на човешката душа Йовков рисува талантиливо. Първо, майсторът си спомня за разказа на Джапар за връщането на Чауша с каруца и думите на момъка: „Сали уста – казва той – каруците, дете ги правиш, себап са!“. Идването на прекрасната Шакире внася нова радост в душата на майстора. Той чува първо песента на каруцата ѝ, бодр и щастлив. После си представя хиляди каруци, които пеят по пътищата, и хиляди жени и деца, които тичат насреща им да ги посрещнат. И тогава Сали Яшар „проглежда“: „О, аллах! Аз съм бил сляп, аз съм бил глупав! Каква чешма и какви мостове искам да правя? Себап! Има ли по-голям себап от този, който правя? Каруци трябва да правя аз, каруци!“. Гениалният Йовков изгражда образа на пъстрите пеещи каруци като ярък символ на прекрасния творчески труд на човека. Започнал разказа с легендарната слава на майстора Сали Яшар, Йовков го завършва с думата „съзвучие“ – онова съзвучие, което героят търси постоянно: това е не само хармоничното съчетание на тоновете на пеещите каруци, но и съзвучие между песента на каруцата и новия щастлив живот на Джапар и Шакире, това е и съзвучието в душата на твореца – майстор.

Няма по-голямо щастие, няма по-голяма гаранция за безсмъртие от доброто, което си направил за хората, и от обичта, която си дал на другите. Това е дълбоката философска идея на Йовков в разказа, като естет и хуманист: „С мъки, с нещастия е пълен този свят, но все пак има нещо, което е хубаво, което стои над всичко друго – любовта между хората“.

Този заключителен пасаж от размислите на стария майстор би могъл да послужи като мото на цялото Йовково творчество. Сали Яшар е мъдрец, но в неговата изстрадана мъдрост за смисъла на човешкия живот чуваме съвсем ясно гласа на самия автор – човеколюбец.

Хармонията и красотата в живота Йовков противопоставя на принципа на контраста, на разрушителната стихия на войната – най-голямото бедствие на света, най-грозната проява на човешкия зъл гений. Ключово място в сборника на тази тема Йовков отрежда на разказа „Последна радост“, в който, според Сарандев, творецът „прави своеобразна рекапитулация на темата за войните“ (Атанасова, Митева, 2013: 13). Според изследователя „мирогледната си доктрина писателят изгражда върху три начала: човека, труда и природата“ (пак там).

Йовковото военно творчество, събрано през 30-те години в три книги: „Земляци“, „Край Места“, „Те победиха“, е твърде сложно. Талантливият писател е летописец не само на Балканската война, но и на Междусъюзническата и Първата световна – той не е само хуманист, вижда и патетично войната, чувства и пресъздава опиянението от боя – развени национални знамена, смело устремени български войници напред с мощния патриотичен вик „ура“. Трагедията на народа, нарастващият ропот отсъстват в редица творби, посветени на Първата световна война.

В разказа „Белият ескадрон“ Йовков апотеозно възпява едно сражение – епизод от войната, който въздейства зрелищно и даже красиво (срв. М. Кирова). Картината е тържествена, бляскава, наподобява празничен парад, а не военен сблъсък. Йовков е естет, той има особена слабост към грацията на конете и често обича да пресъздава и да се наслаждава на човека на кон (вж. „Индже“). Впечатлява го вихъра, устрема на конниците, изящството на скулптурната фигура на ездача. Творбата безспорно има патриотичен подтекст и е далече от общия хуманистичен патос в творби като: „Земляци“, „Последна радост“, „Песента на Солвейг“, „Белите рози“.

Особен интерес представлява разказът „Последна радост“. Това е обемна и обхватна, доближаваща се до повест творба, разделена от автора на десет откъса: пет части за мира и пет – за войната.

Цялата първа част на разказа е посветена на мирния живот в малкото провинциално градче (негов житейски първообраз е град Добрич, където Йовков е бил учител). Всъщност това градче е художествено обобщение на мирната идилгия въобще. Героят на разказа – Люцкан, е един от ония чудаци, към които писателят изпитва особено творческо пристрастие. Люцкан е изобразен сред един провинциален свят, недокоснат от следвоенната разруха. Градът все още живее като разнородно, но неотчуждено цяло, в него всички знаят интимните тайни на всекиго. В живота им все още има място за малките празници на неделния ден, за дългата и сложна игра на ухажването, за символичния говор на подареното цвете.

На този идиличен фон Люцкан в известен смисъл е „бяла врана“, защото със своята поетична отдаденост на галантната наука за цветята, със своето неизменно празнично поведение, той е в разрез с разумното еснафско всекидневие на останалите жители. Неслучайно градът има нужда от него само в празнични дни, заради цветята му. В делник той живее със своите дребни сметки и за цветопродавеца се сещат само младите влюбени, защото любовта и поезията вървят ръка за ръка.

Люцкан е „прочут“ и с друго – той е автор на знаменитата поема „Люцкан гори в червени пламъци“. У хората поемата буди само искрен смях. Люцкан действително е поет – по душа и по житейско поведение. Затова влюбеният инженер прави именно него посланик за любимата Цветана. За жалост, чуда-

кът Люцкан буди и жестокост у пианите младежи, които в края на празничния ден се нахвърлят да го измъчват. Това е инстинктивното животинско ожесточение на тълпата към бедния цветопродавач, към „бялата врана“ – към онзи, който се осмелява да не прилича на другите.

Парадоксалното в живота на Люцкан е, че е влюбен „в най-хубавото момиче в града – Цветана“, макар че в същото време той е посланик на влюбения в нея инженер. Йовков говори за любовта на чудака с мек хумор, но не и с ирония. Писателят – хуманист и романтик, не може да бъде ироничен, когато говори за най-великото човешко чувство. Към влюбените Йовков винаги се отнася със съчувствие и разбиране.

Особена лирична струя внася в образа на героя символичният говор на цветята. С любов към българския фолклор Йовков вплита в значението на цветята красота и романтика: „Роза бяла – любов, която въздиша“, „Жълта меникша – раздяла“. Наивните тълкувания на цветята всъщност играят роля на нравствен катарзис за жителите на градчето – дори безчувственият и свиреп Кръстан касапина проявява нежност към жена си в този момент: „Флок... Горя за тебе!“.

Рязко контрастно на тези идилични картини в провинциалния град писателят разкрива ужасяващата стихия на войната в следващите пет части. С тънък психологизъм Йовков проследява съдбата на Люцкан. На война чудака се чувства неестествено и некомфортно. С ярка художествена сила Йовков описва неговия външен портрет – той е жалък и смешен – с дървения кръст на войнишкото кепе, с бледото си измъчено лице и трескави очи, с глупавите си брътвежи за борбата между кръста и полумесеца. Атмосферата и духа на войната характеризира спонтанно лудият дядо Слави, друг от чудациите на Йовков в разказа – безсмислените думи на стареца съдържат всъщност ужасяващ смисъл: „Жътва е... Сто и двадесет хиляди жътвари съм турил в чифлика си...“. На този потресаващ фон Люцкан не се мъчи да намери равновесие между романтичните си копнежи и представи отпреди и жестоката реалност на войната. Към нея той изобщо не може да се приспособи, заживява изцяло със спомените си, в свой вътрешен свят. Именно тук, в подтекста, Йовков изразява своя човешки протест срещу войната, която е протиеестествена за човека. Безпомощността на Люцкан се засилва още повече на фона на грозотата и грубостта на обстановката и останалите войници: „Тия груби обноски обиждаха Люцкана до дъното на душата му“. Романтичната нагласа на цветопродавача и войната, с нейните груби закони, се изключват взаимно. Гениалният Йовков рисува психическото състояние на героя – на крайно страдание, когато сърцето е изпълнено с мъка, той изпада в странно примирение с жестокия свят и насочва погледа си към вътрешния си мир, за да избяга от действителността. Войната Йовков определя като „безмилостно страшна и главното, неясна и неоправдана“ (думи на Рачо Самсара). Затварянето на

Люцкан в себе си е последната му възможност да съхрани красотата и хармонията – спомен от мирния живот.

Йовков постепенно наслаждава щрихи от кръвопролитната война, за да внуши наново идеята си, че тя е античовешка разрушителна сила. Това писателят изтъква чрез драматичния епизод, когато разгневеният, безчувствен войник стъпква бялата хризантема в калта. Подарява я на Люцкан непозната мила девойка. Не е случаен фактът, че тя се обръща първоначално към офицера на френски език: „*Mon capitain!*“. Мелодията на френския език подчертава нейната нежност, изящество, красота – всичко, което е контрапункт на грозотата на войната. За жалост обаче, дори и френския израз *mon capitain* е свързан с войната, с битките, с френския военен жаргон. От темата за употребата му в художествена реч в творчеството на Й. Йовков, Д. Дебелянов, Г. Милев и други е заинтригуван изследователят Д. Веселинов, който ѝ посвещава лингвокултурно проучване. Епизодът с чуждоземното момиче и бялата хризантема напомня за Цветана, а самата хризантема – за красивите цветя, които Люцкан продава. Цялата тази красота е погазена в калта от загубилите човешкия си облик военни.

След този тъжен епизод цветопродавецът вече просто не може да живее повече. Смъртта му е логичен завършек на живота на романтика и чудака. Той изглежда светло примирен и щастлив – неговата последна радост е малкият полски цветец: „Огромни два кръга, единият по-голям и бял, и вътре в него – друг, по-малък и жълт“ – това вижда в предсмъртния си миг падналият в слога Люцкан. Под перото на гениалния художник този цветец израства в един голям, тъжен и красив символ на брутално смазания от войната човешки порив към красота. Това е мигът, в който Люцкан умира, протегнал ръка към цветето, което не успява да достигне.

Този заключителен епизод на разказа „Последна радост“ е изграден върху ярък контраст и наситен с тънката ирония на писателя. Санитарният полковник също си служи с френска военна жаргонна реч, „характеризираща се с изразителност и емоционална окраска“ (Веселинов, 2015: 79). Назовава мъртвите войници „кадаври“ (от лат. през фр. *cadavres*). Офицерът вижда в протегнатата ръка на Люцкан предсмъртен героичен устрем срещу врага и изрича помпозни думи за българския войник. На тези надути слова Йовков противопоставя истинския смисъл на естествения човешки жест. Думите на младия подпоручик (може би самия Йовков) разкриват чистосърдечно този смисъл: „Бедният! Той като че ли е искал да откъсне това цвете“.

Разказът „Последна радост“ е израз на страстното Йовковско отрицание на войната като противоестествена, античовешка проява на злия човешки гений. Разтърсващи са думите на Рачо Самсара, които представят обобщен образ на войната: „Ето я нея, страшната и безмилостна война. Няма по-голямо бедствие от това на земята“.

В дълбокия хуманистичен смисъл на Йовковите разкази с военна тематика е заложен естетическият поглед на автора, който своеобразно извисява духовния мир и красотата на човека над грозотата и агресията в живота. Войната носи нещастие, защото погизва красотата на любовта, войната е сила, която разрушава интимния свят на човека. Затова Йовков ѝ противопоставя редица творби, които са изпълнени с нежност и сърдечност. Той предпочита да не рисува самите битки, батални сцени, а да пресъздаде ужаса ѝ по отзвук, който тя оставя в сърцата на близките. Всички тези епизоди на интимния, сърдечния мир на човека, на прекрасна любов, нежност и душевна красота, жестоко смачкани от войната, обвиняват по-силно от всяка открита присъда срещу нея. В този смисъл Йовковото творчество не само описва, а създава една необходима и липсваща вселена, в която човекът да намери по-ясно и по-красиво себе си.

Светът на Йовков е свят на нравствено благородство, романтична красота и стремеж към социална справедливост. Писателят утвърждава вечни, непреходни духовни естетически ценности, връща ни към изгубената хармония на човека с природните закони. Прави ни съпричастни към една дълбоко нравствена, човешка и мъдро оптимистична философия за живота. Героите и творбите му са облъхнати от всеопрощаващата усмивка на човеколюбеца, естета и романтика Йовков.

Писателят създава безсмъртни художествени типажии, които надрастват тесните национални рамки и придобиват общочовешко, универсално значение.

Библиография

- Атанасова, С., К. Митева (2013). Йордан Йовков (1880–1937). Летописане говия животитворчество. Том 1. Велико Търново: Фабер. [Atanasova, S., K. Miteva (2013). *Йордан Йовков (1880–1937). Letopis vŭrkhu negoviya zhivot i tvorchestvo* – tom 1. V. Tŭrnovo: Faber.]
- Веселинов, Д. (2009). Българските студенти на Фердинанд дьо Сосюр. София: Сиела, 39–41. [Veselinov, D. (2009). *Bŭlgarskite studenti na Ferdinand d’o Sosyur*. Sofiya: Siela, 39–41.]
- Веселинов, Д. (2015). По въпроса за френския военен жаргон от времето на Първата световна война. Съпоставително езикознание/ Contrastive linguistics. Том XL, брой: 2, 2015, 79–94. [Veselinov, D. (2015). *Po otnoshenie na frenskiya voenen zhargon ot vremeto na Pŭrvata svetovna voŭna, Sŭpostavitelno ezikoznanie/ Kontrastivna lingvistika*. Tom: KHL, broi: 2, 2015, 79–94.]
- Йовков, Й. (2004). Песента на колелетата. София: „Захарий Стоянов“. [Iovkov, I. (2004). *Pesenta na koleletata*. Sofiya: „Zakharii Stoyanov“.]
- Йовков, Й. (2009). Старопланински легенди. София: „Захарий Стоянов“. [Iovkov, I. (2009). *Staroplaninski legendi*. Sofiya: „Zakharii Stoyanov“.]

Кирова, М. Йордан Йовков. Митове и митология. София: „Полис“, 2001. [Kirova, M. Jordan Iovkov. Mitove i mitologiya. Sofiya: “Polis”, 2001.]

Доц. д-р Теодора Вълва

Департамент за езиково и специализирано обучение

Медицински университет – Плевен

Адрес: ул. Св. Климент Охридски № 1, 5800 Плевен, България

✉ valova.teodora@gmail.com

Assoc. Prof. Teodora Valova, PhD

Department of Language and Specialized Training

Medical University – Pleven

Address: 1, Sv. Kliment Ohridski St., 5800 Pleven, Bulgaria

✉ valova.teodora@gmail.com